

PETER COCOZZELLA

ESBÓS D'UNA ALTERITAT COMPLEMENTÀRIA:
JOAN MARAGALL I MIGUEL DE UNAMUNO

La correspondència entre Miguel de Unamuno i Joan Maragall comprèn pels volts de quaranta lletres, datades des del primer de juny de 1900 fins al 25 de març de 1911. Malgrat la seva petita dimensió i durada relativament breu, l'*epistolario*, bruscament interromput per la mort prematura de Maragall, la qual es va esdevenir el 20 de desembre de 1911, roman como testimoniança del fort lligam d'amistat que uní els dos il·lustres escriptors. Tinguem present que les lletres reflecteixen en les carreres tant d'Unamuno com de Maragall un període de plena maduresa i productivitat intensa. Revelen, tot alhora, diferències pregones en personalitat, caràcter, ideologies. A aquestes diferències podríem afegir unes serioses desavinences degudes a dissemblances quant a formació cultural i orientació política. Per paradoxal que pugui semblar, aquests gèrmens de discòrdia contribuïren en gran part a enfortir aquell enllaç d'amistat. D'alguna manera, potser inexplicable, ajudaren a esquivar els efectes prejudicials que usualment hom associa amb la miopia del sectarianisme i am compromissos amb interessos creats d'una o altra mena.

Podríem reflexionar detingudament sobre aquesta amistat paradoxal i, si més no quan ens la mirem des de fora, problemàtica. Podríem, a més, emprendre una anàlisi extensa d'allò que Miquel Batllori denomina "el diàleg complet entre el ja assossegat Maragall y el sempre inquiet Unamuno" (53). Pel que fa a la present indagació n'hi hauria prou, supposem, amb un enfocament en la relació complementària implícita en aqueix diàleg. Ací cal definir "complementària" en termes d'una dinàmica o dialèctica d'interacció—específicament la dialèctica o interacció de l'alteritat recíproca. Això vol dir que cadascú dels dos escriptors veu en l'altre "l'Altre" en el sentit pregon que, almenys en el cas d'Unamuno, es va convertir, com és ben sabut, en una qüestió cardinal dins l'horitzó sempre més ample del discurs existencialista.

En vista del model antagonic que eventualment va trobar la quin-

ta essència de la seva dramatització en la peça teatral unamuniana titulada *El otro* (1926), hom argüiria que, en la ment d'Unamuno, orientada cap a aquell model, Maragall sobresurt com una ànima germana, per a no dir bessona, avesada a contendre amb contradiccions cargades de significació.

Un estudi comparatiu ens revelaria l'especial fascinació que sent Unamuno envers la meditació de Maragall. Aquesta es desplega sobre els aspectes oposats d'aquelles realitats que desperten les preocupacions inquietants d'ambdós autors. Les realitats en qüestió enclouen la pàtria, la civilització, la religió, l'amor, la poesia.

Maragall va cercant l'Espanya autèntica—la seva Espanya real—en la fèrtil comunió entre, d'una banda, el federalisme pan-Iberic de les masses i, d'altra banda, el coneixement de si mateix, és a dir, la l'autoconsciència, plenament viscuda, plenament individualitzada de cada català, basc, gallec, castellà, en efecte de tota la bigarrada comunitat integrada per les habitants de la Península, nascut cadascú d'una cultura única i una nació distintiva i, tanmateix, lligat, u amb l'altre, per un destí comú (Gaziel). Ara, per a Maragall, el destí va ser una visió de visionari de "retorn al futur" (*back to the future*) i, des de la nostra perspectiva, aquell destí es equivalent a rescatar i fer reviure, des dels alhors de la història, una Espanya primigènia, que encara ha de manifestar-se en la seva plena realització en el curs del tercer mil·lenni.

En un dels seus assaigs primerencs, "La ley del progreso", publicat en 1885, Maragall descriu la civilització en termes tals com "la indefinida espiritualización de la materia", una expresió clau, indicatiu d'allò que Peire Rouquette interpretaria com "esforç d'espiritualització, però també de veritable i profund realisme de l'esperit" (85) o bé com connubi, inversemblant i tot, però que va perdurar de totes maneres, entre el pessimisme extremat i "les utopies més delirants" (83).

El transcurs de Maragall per la vida exhibeix una progressió intensament espiritual, una empresa subjectiva i juntament col·lectiva, que, segons l'argumentació adduïda per Batllori, es va revelant com "una evolució ... de dia en dia més religiosa i més inconformista, més íntima i més social alhora" (65). És el mateix Batllori que, en aquest punt crucial, copsa perspicaçment l'abast de la integració efectuada per Maragall més enllà del domini de Nietzsche i Hegel:

En el seu interior, Maragall segueix restant fidel a l'agosarat ritme sintètic de l'idealisme alemany fins allà on pot; l'abandona quan arriba a allò que és incompatible amb la seva consciència de poeta o amb la seva fe cristiana; i el supera amb el llum de glòria, del tot sobrenatural, quan ha de fer el gran salt de l'Home a Déu. (59)

Àdhuc en aquesta ràpida ressenya ens criden l'atenció algunes nocions de nacionalitat, religió, civilització, que fàcilment es podrien expandir a d'altres aspectes de la temàtica maragalliana—aspectes identificables amb termes com *paraula viva*, *puresa*, *amor triomfant*. Hem de deixar, però, per a una altra ocasió temes de tanta envergadura. Ara per ara, tanmateix, podem aturar-nos en un parell de premisses, que, encara que no siguin suficientment clares en aquest punt, quedaran confirmades, esperem en el curs de l'argument. Primer, com acabem de suggerir, Unamuno troba en Maragall la seva parella adient i digne emulador. Les elaboracions de Maragall, més o menys complexes, a base de paradoxes crucials sí que podrien constituir l'assumpte dels renombrats *monodiàlogos* d'Unamuno. En segon lloc, llevat de totes les afinitats, el que distingeix els dos escriptors és una tendència, que es nota en Maragall però no en Unamuno, cap a un sentit d'equilibri i de transcendència—és a dir, cap a una resolució global de la paradoxa. Aquestes són les qualitats que justifiquen, indubtablement, la referència de Fèlix Millet i Maristany a Maragall com “home prodigiosament idealista i realista alhora” (9). Justifiquen, a més, les reveladores observacions de Rouquette respecte a la conciliació de contraris. Aquesta característica es podria considerar l'acompliment de Maragall que resulta ésser la seva veritable insígnia. Com un exemple entre d'altres, pot servir l'esmentat article, “La ley del progreso”, “un exemple de síntesi perfecta”, comenta Rouquette, “entre les contradiccions que semblen dividir aquest gran conciliador de contraris” (84).

A base de la nostra primera premissa, procedim a donar una ullada al susdit *epistolario* per tal de subratllar els trets de la relació complementària entre Maragall i Unamuno. El present estudi, aleshores, servirà, si més no, com primer pas cap a una millor comprensió de l'alteritat que enllaça l'un amb l'altre. Notem, de bell antuvi, que, en escriure efectivament les cartes, o sigui, en l'exposició dels seus pensaments i sentiments, tots dos es valen dels mateixos dos processos fonamentals. El primer correspon a la intuïció i l'emoció lliure més bé que a una estricta metodologia racional. L'altre procés segueix una trajectòria interna, desenvolupant-se en un vehicle apte a cercar allò que Unamuno diu “lo castizo”, és a dir l'autèntic, el real, mitjançant l'introspecció en el “jo” o bé en la consciència col·lectiva de tot un poble.

L'empenta implacable envers la interioritat constitueix el vertader impuls unificador de les lletres. Podríem citar a l'atzar, entre varis passatges significatius que automàticament ens surten a la memòria, les referències a la “visión profunda” (82), la perspectiva “hacia adentro” (85), l'arribada a “la entraña de su tierra” (90), al furgar “despiadadamente en su propia alma” (48) la “consolidación por ahondamiento”

(60). Típiques d'Unamuno són les frases següents també agafades a l'atzar: "Cada día me hundo más en mí mismo" (72) i "Me refugio en lo más íntimo y lo más profundo de nuestro pueblo" (80). Típiques són, també, tals expressions de Maragall com "¡Qué delicia para mí ir penetrando en su alma [d'Unamuno] escogida" (55)! Aquesta aventura de recol·lecció i retirada en el "jo"—*ensimismamiento* en diríem tot emprant el terme castellà—pot revelar, en les paraules de Maragall, "el encanto infantil" (77), i nocions miscel·lànies relatives al "particularismo de pueblo" (78), "el repectivo sentimiento colectivo particular" (78) o, i citem directament d'Unamuno, la "desnudez espiritual" (80), "el espejo ustorio a cuyo calor se derrite la capa de plomo del hipócrita" (80). Mentre Maragall es remunta a les fonts d'una genuïna comunitat europea ultranacional, Unamuno al·ludeix a Castella com a força vitalitzadora de tota Espanya. En aquest context escauen les observacions de Maragall a propòsit de la poesia com "la más honda metafísica" i els seus comentaris sobre les "palabras vibrantes", "la avalancha sentimental", "el fuego del espíritu" (70) i, fins i tot, la presència de Déu (48). Al igual de corpreneadores són algunes meditacions d'Unamuno sobre la "relación de oposición", concebuda com "una de las relaciones más íntimas" (53) i sobre les arrels ètniques i culturals (72-3) ("las raíces comunes de los pueblos todos ibéricos", com va declarar dins una lletra, datada el 20 de desembre de 1911, adreçada a l'editor de *La Publicidad* en ocasió de la mort de Maragall [134]).

Les expressions citades i d'altres més que es podrien recollir coincideixen en un espai metafísic, en el qual els àmbits de la religió, la política i l'estètica es fonen al nivell més pregon de l'existència. Com poetes vertaders, tant Maragall com Unamuno es troben en el seu ambient dins aquell espai—aquell *locus amoenus*—valgui l'expressió medieval. Hi ha moments en què Unamuno i Maragall semblen d'haver assolit un estat gairebé edènic. Unamuno invoca "un mundo de la poesía en que todo se hermana" (39), al mateix temps que Maragall s'entusiasma amb "[e]ste sentimiento de la poesía como integración" (41). En el mateix to Maragall exalta les funcions redemptores, catàrtiques, ennoblidores de la poesia—"la exaltación haciéndose poética, no hiera, ni el desmayo deprime" (41)—fins a que la lloança adquireix el ressó d'un càntic meravellós:

Pero cuando unos y otros llegamos a la mayor altura, nos encontramos abrazados, y nos preguntamos de dónde venimos. Así en nosotros cuando la flecha disparada por el sentido llega a lo más alto, la emoción sensual puede volverse sublime concepto; así V. en un abstracto credo poético, hablando de la verdad, puede llegar a decir cosa de sublime plasticidad. (64-65)

En aquesta condició exaltada Maragall comença a esbrinar les entitats polítiques amb què ell sap bé que prou li ha de costar d'adaptar-se:

y yo no entiendo otro europeísmo que este que V. ha predicado ya como un profeta, ni veo otro camino que éste. Hacia adentro de cada modalidad hasta encontrar la causa única de las modalidades, su substancia única, y sólo por aquí se va también al humanitarismo, a encontrarse todos los hombres hermanos: ahondando en las diferenciaciones. Cuanto más castizos, más humanos. (85-86)

Com rebrotades de l'idealisme romàntic, la fe tenaç en la germanor entre els éssers humans i l'harmonia celestial no poden tenir efecte millor que el d'una eufòria efímera. Cal no oblidar que el mateix anhel que culmina en una creença utòpica o bé en una onada d'entusiasme, pressuposa tensió, ansietat i, dissortadament, discòrdia. Evidentment, àdhuc en el paradís hi pot haver dissensió! Amb tota la seva adhesió entusiasmada a "esa efusión de alma a alma que para mí, con V., es un tesoro" (52), Maragall no es pot estar de manifestar el seu desassossec. Més tard, adonant-se d'alguns punts de flagrant desacord, exclama quelcom desenganyat: "¡Ay! ya sé que V. no cree en eso" (52). Fins i tot quan Unamuno llança un de les seves descàrregues de crítica en contra de la Solidaritat Catalana Maragall manté una actitud d'irritació digna i reticent:

¡Oh, mi amigo, mi amigo! ¿Por qué está V. siempre triste, y desespera tanto? ¡Ni en la poesía cree...! No cree V. en los bárbaros que le rodean, ni en sus hermanos, ni en nosotros; y a todos dice las verdades, pero sólo las amargas, que son las únicas que siente. (69)

Davall aquesta observació i d'altres similars, podem percebre fàcilment senyals de frustració. La crisi neix d'un conflicte de voluntats: Unamuno s'atrinxera en la seva mónada, en l'univers íntim del seu individualisme; Maragall contempla l'amic i insisteix en desallotjar-lo d'aquest obstinat isolacionisme. Unamuno es mostra hipersensitiu a la vulgaritat i ostentació grollera que adverteix o creu advertir per tot arreu. Confessa que el molesta l'exhibició sorollosa que considera innata en els catalans, particularment en els ciutadans de Barcelona "vastísimo arrabal de Tarascón" (33). En aquest estat d'ànim deixa que la seva imaginació procrei els seus mites favorits. Dos d'aquests el diferencien dels altres *noventayochistas*: primer hi ha la *intrahistoria*, concepte d'ampla ressonància, adaptable a la política en l'abstracte però no a un programa concret de regeneració nacional; després surt l'individu "de carne y hueso", "nada menos que todo un hombre", encarna-

ció de l'heroi tràgic per excel·lència. En contrast amb l'idealisme de Maragall, al que donen un clar enfocament l'ambient social contemporani, el mite d'Unamuno, en el moment més esclatant de la seva epifania, es agonístic en el sentit específic que li dóna l'autor; és, a més, a-social, a-temporal, extra-històric. Subsisteix, en altres paraules, més enllà de l'àmbit del temps humà, fora dels límits de la història, en el sentit que comunament donem a la història. Encara que impressionat, com ho seria qualsevol altra persona, per el susdit gest agònic, que vesteix la persona unamuniana amb una peculiar estatura superhumana, Maragall no pot o no sap apreciar l'alternança directa que estableix Unamuno des d'una *intrahistòria* a-temporal ("el alma... de mi pueblo vasco") (72) a una transcendència també a-temporal:

aquella frase de que el vasco es el alcaloide del castellano dijo más de lo que quería decir. Nuestros hombres representativos... siempre en empresas genuinamente castellanas, en su aspecto más universal. (73)

Així, Unamuno, captivat per el somni de l'universalisme castellà, passa per alt la Espanya del temps i de l'espai, i la seva visió de la Mare pàtria es fa borrosa, fantasmagòrica, que encara queda per realitzar... i la paraula "encara", sospitem, es converteix fàcilment en un "sempre". Unamuno eludeix Maragall per el camí del mite, el mite que, irònicament, Maragall mateix contribueix a crear. A la carta del 19 de desembre de 1906, Maragall saluda Unamuno com "el último héroe castellano" (48) i afegeix:

Ahora siento cuánta verdad hay en su corazón, y cuánta nobleza en su actitud. Le veo como el último héroe en pie de una batalla perdida, rodeado de cadáveres y de ruinas humeantes, irguiéndose todavía, aunque ya solo y profiriendo aquella gran voz de desafío a Europa y al siglo. (48).

En una altra ocasió (31 de desembre de 1909), Maragall anomena el seu amic "profeta de Israel cara a cara con Dios" (82), una lloança que fa eco a la carta que acabem d'esmentar: "voz inspirada y estridente en el desierto, que se oye de lejos, que no se obedece, per que punza dentro y purifica" (48). En la seva última carta a Unamuno, escrita pocs dies abans de la seva mort, Maragall, en un moment de pregona emoció, torna a dibuixar el mateix retrat: "Ya le dije que V. se me figura como un profeta de Israel, y los profetas de Israel los imagino siempre llegando al extremo fin de la edad" (90). Unamuno es complau amb la innòcua adulació. Troba aquestes imatges del guerrer i del profeta força adequades; en efecte, ja les ha desenvol-

pades en un poema apropiadament titulat "El último héroe", escrit el desembre de 1906. Ha assajat el paper del profeta i el troba a la seva mida exacta. Sent vers el personatge una certa afinitat i això li dóna una gran satisfacció. En la lletra del 15 de febrer de 1907, observa: "Sí, en mi vida de lucha y de pelea, en mi vida de beduino del espíritu, tengo plantada en medio del desierto mi tienda de campaña" (58). Impàvid davant amics i enemics que trobarien la seva posició pessimista a ultrança, Unamuno acaba resignant-se a una *vivencia* que molts considerarien insuportable. La desfeta es converteix per a ell en signe de victòria—"Contempla ante sus pies los caballeros/ que serán pronto dueños de su tierra,/ y con su Dios hablando/ grita: ¡venceremos!" (109)—i l'espera del Messies se li fa tolerable: el Messies ha de venir encara que ha de venir d'acord amb les seves pròpies condicions.

En conclusió, per a Unamuno la praxi política sembla ineficax. No té valor o substància suficient en el pla existencial. En va Maragall persisteix en posar de relleu els mèrits de l'agenda federalista, inherents en aquella mateixa lògica de passió ("lógica de la pasión que es la viva") (12), tan típica d'Unamuno:

Y todavía se implica en ello otro reconocimiento: el de que se impone una composición ibérica, partiendo de un primer reconocimiento de diversidad, irreductible a simple unidad, pero no a composición. (52)

L'aguda intuició i emoció expressades en aquestes paraules de Maragall no afecten Unamuno per al qual Espanya, "la España invertibrada" en les paraules d'Ortega y Gasset, no pot ésser, al capdavall, un regne d'aquest món. Senyaladament, Pedro Laín Entralgo, al seu estudi seminal sobre els escriptors espanyols de finals del segle passat o començament del segle XX (l'anomenada *Generación del 98*), es refereix a la característica d'un altre món, pròpia de la visió que Unamuno té d'Espanya

Dos vías cardinales tiene el ensueño de Unamuno. Es una de su propio por venir, y se expresa en forma de cavilaciones agónicas y de cantos poéticos acerca de su personal inmortalidad. Otro cauce de su ensueño es el que conduce hacia el porvenir de España. ¿Un porvenir concreto y previsible, acaso, por el estilo de los que contienen los programas políticos al uso? No, no es éste el porvenir que sueña Unamuno.

No es tu reino, ¡oh mi patria!, de este mundo, dice a España desde la cumbre de Gredos (178).

Maragall trata de demostrar, sense cap èxit, que n'hi ha de "bon

seny" català fins i tot en l'activisme de l'"arrabal de Tarascón" i que hi ha una poètica que fomenta l'èxit en el camp de la política:

¡Hasta dónde irá [Cataluña]? ¿A qué? Yo no lo sé y casi le diré que no me importa, porque lo substancial, lo esencial, el pedazo de vida eterna es esta que vive ahora, avanzando y esperando. Esta nuestra actualidad sentimental vale más que todo el imperio romano. Este fuego nuestro el que quisiéramos comunicar a todos los pueblos españoles, no para esto ni para aquello, sino por el fuego vivo en sí, y eso iría a donde debiera ir, que siendo por camino de entusiasmo vivo, siempre sería a un fin de bien. ¿Me comprende V.? No me entenderá por reflexión—ni yo me entiendo nunca por reflexión—me entenderá por... incendio, si yo lograra comunicárselo. (70)

Al suggeriment de qualsevol *possibilisme* polític Unamuno reacciona amb l'acostumat escepticisme i desdeny:

Y de ahí, de esa su Cataluña, de esa su Barcelona, ¿qué puedo decir yo? ¿No están ustedes soñándola como no es, usted y otros cuantos? ¿Es acaso mejor que su sueño? Yo, lo confieso, no lo entiendo. Hablan ahí demasiados y todos a un tiempo y todos a voces, y todos con gestos, para que les pueda entender. No siendo de usted, de nadie me llega el susurro recogido. Y de usted, por lo que hace a catalanismo, no me fío. (74)

"L'esposori de les ments veritables" (*the marriage of true minds*)—valgui la feliç expressió de Shakespeare— no es realitza entre aquestes dues grans ments: l'esvoranc queda entre Unamuno dins el teatre interior de la seva *morada vital* i Maragall, una personalitat de molt menys gest teatral, en el camp de la seva circumstància, una circumstància històrica per cert. Preval, nogensmenys, la força de la comprensió i compasió humanes davant per davant el fracàs de la persuasió i del sentit comú.

Peter Cocozzella
Binghamton University New York

BIBLIOGRAFIA

- Batllori, Miquel. "L'inconformisme religiós de Joan Maragall." *Joan Maragall: conferències*. 49-65.
- Gaziel [Agustí Calvet]. "La pàtria segons Maragall." *Joan Maragall: conferències*. 137-67.
- Joan Maragall: conferències en commemoració del centenari de la seva naixença (1860) i del cinquantenari de la seva mort (1911)*. Barcelona: Editorial Selecta, 1963.
- Laín Entralgo, Pedro. *La generación del 98*. Sexta ed. Colección Austral 784. Madrid: Espasa-Calpe, 1967.
- Millet i Maristany, Fèlix. Prefaci. *Joan Maragall: conferències*. 9-12.
- Rouquette, Peire. "Joan Maragall i la idea de civilització." Trad. Antoni Sabat. *Joan Maragall: conferències*. 69-96.
- Unamuno, Miguel de. *El otro*. Dins *Obras completas*. Vol. 3. Madrid: Puvill, 1996.
- Unamuno/Maragall. *Epistolario y escritos complementarios*. Madrid: Seminarios y Ediciones, 1971.